

„Jog és irodalom” szimpózium

JOG ÉS IRODALOM: KEZDETEK ÉS ESZMÉNYEK

NAGY TAMÁS
egyetemi adjunktus (SZTE ÁJK)

„A lawyer in a free country should have all the requisites of Quintilian’s orator. He should be a person of irreproachable virtue and goodness. He should be well read in the whole circle of the arts and sciences.”

James Kent¹

I. Bevezetés

A modern amerikai jogelmélet történetének konvencionális elbeszélése szerint annak szimbolikus kezdőpontja 1870.² S bár ez az elbeszélés nyilvánvalóan megalapozottnak tekinthető és a kortárs jogelméleti megközelítések sem igen keresnek kánonalapító szerzőket a Langdell és Holmes tevékenységét megelőző időkből – e történet mégis több fontosnak tűnő dologról megfeledkezni látszik. Többek között arról – s a jelen írás szempontjából ennek van különösebb jelentősége –, hogy körülbelül a XVIII. század utolsó harmadának és a XIX. század első felének Amerikájában létezett a jog(ász)i gondolkodásmódnak és tevékenységnek egy olyan – természetesen szintén nem előzmények nélküli – hagyománya, amelyet Robert A. Ferguson kifejezésével a jog és az irodalom sajátos „konfigurációjaként” határozhatunk meg.³

¹ JAMES KENT: *Introductory Lecture (1794)*. *Colum. L. Rev.* 1903/3, 330. (reprint)

² Ahogy Thomas Grey is írja: „It seems natural to begin the history of modern American legal thought in 1870 [...]”. THOMAS C. GREY: *Langdell’s Orthodoxy*. *U. Pitt. L. Rev.* 1983/45, 1, 1. Az amerikai jogelmélet hazai recepciója is leginkább ezt a megközelítést veszi át. Vö. például POKOL BÉLA: *Jogelmélet*. Budapest: Századvég Kiadó, 2005, 373.

³ ROBERT A. FERGUSON: *Law and Letters in American Culture*. Cambridge, MA. – London, England: Harvard University Press, 1984, 5. Ferguson kifejezése meglehetősen nehezen adható vissza pontosan magyarul. Tartalmi szempontból talán kézenfekvő fordításnak tűnne a „jog és irodalom szimbiozisa” elnevezés, de számomra plasztikusabb megoldásnak látszik, ha a *configuration* szó szótári jelentéseiből indulunk ki – többek között: „alak(zat)”, „körvonal”, „csillagkép”, „tér szerkezet” – valamint az angol definícióból, amely

Legáltalánosabban szólva olyan, eredetében az antikvitás kultúrájág visszavezethető hagyományról – egyszerre helyzetről és eszményről – beszélhetünk, amelyben „jog” és „irodalom” még nem egymástól – rossz esetben merev – akadémiai diszciplináris határokkal (is) elválasztott, önálló és professzionális diskurzus-formákként lépnek elénk, hanem olyan interdependens praxisokként, amelyek egymással szétbogarozhatatlanul összefonódva egyenrangú szerephez jutnak a korai köztársaság fiatal Amerikája formálódó „normatív univerzumának” – a coveri értelemben vett *nomos*-nak – és önálló nemzeti identitásának a meghatározásában.

Robert Cover a jognak és a narratívának a legelemibb szinten is megnyilvánuló kölcsönös függőségére mutat rá.

„A jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg. Mert minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás. Amint azoknak az elbeszéléseknek a kontextusában értjük meg a jogot, amelyek jelentéssel töltik meg, az már nem egyszerűen egy betartandó szabályrendszer, hanem egy világ, amelyben élünk. Ebben a normatív világban jog és narratíva szétválaszthatatlanul összefüggnek.”⁴

Ebben az elméleti keretben egy-egy adott kultúra jogintézményei és normái valamint az ezeket megalapozó és legitimáló elbeszélések együttesen képezik a *nomos*-t – „a helyes és helytelen, a jogszerű és jogszerűtlen, az érvényes és érvénytelen világát” –, az ekként felfogott jog szerepe pedig a társadalmi lét formálásában nem más, mint hogy híd legyen „a valóság és annak egy elképzelt alternatívája között”.

Amikor a jog és irodalom e konfigurációjáról beszélünk, egy olyan korszak jelenségéről van szó, amelyben a jogászok Amerika intellektuális elitjeként – vagy Alexis de Tocqueville kifejezésével: „arisztokráciájaként” – saját „szakmájuk” művelésének határait átlépve egyszerre voltak éppúgy a kultúra, mint a politika „követői és mesterei”, egy születőben lévő nemzet „írástudói”. Felismerve, hogy a fiatal köztársaságnak szilárd kulturális háttérre van szüksége – mert máskülönben nem maradhat fenn –,⁵ ez az amerikai elit a köztársaság és a republikánus kultúra antik mintákat követő együttes építését egyetlen és egységes feladatának tekintette. Jog és kultúra közös teremtő formálásának igénye természetesen adódónak tűnik e heroikus vállalkozás keretein

szerint az nem más, mint „the relative position of the planets at any given time” (ARTHUR L. HAYWARD – JOHN J. SPARKES: *The Concise English Dictionary*. London: New Orchard, 1994, 236.), és ezt az asszociációs láncot – azaz az asztronómiát – követve a „jog és irodalom együttállása” fordulatot alkalmazzuk. Vagy: kényszerűen megmaradunk a „konfiguráció” kifejezésnél.

⁴ ROBERT M. COVER: The Supreme Court 1982 Term. Foreword: *Nomos* and Narrative. *Harv. L. Rev.* 1983/97, 4, 5.

⁵ A köztársaság életképességével kapcsolatos aggodalom lényegében az Unió születésének pillanatától kezdve része volt a „republikánus pszichének”. Nem csak a köztársasági elveken alapuló kormányzatnak a Nyugat még meghódíthatlan területeire való kiterjesztése tűnt időnként lehetetlen feladatnak – „éppígy lehetne megkísérelni a Poklot ima révén igazgatni”, szölt a tipikus anti-föderalista kommentár már 1787-ben –, de az a körülmény is táplálhatta az Alapító Atyák és utódaik „pesszimizmusát”, hogy 1790 és 1860 között legalább egyszer gyakorlatilag minden állam és létező politikai „klikk” és érdekcsoport megpróbálta gyengíteni a szövetségi kormányzást vagy felbomlasztani az Uniót. Vö. FERGUSON i. m. 24.

belül, ha figyelembe vesszük, hogy az *Alkotmány* által meghatározott irányban, s az angol „anyajogtól” lassan elszakadva születő, specifikusan amerikai jogrend genezisének arról a periódusáról van szó, amikor a létrehozandó intézmények, a megfogalmazandó elvek és szabályok oly alapvetők, hogy az általános kulturális értékekkel való kapcsolatuk még közvetlennek tekinthető.

Továbbá: ebben a keretben értelmezhető leginkább a maga teljességében a korabeli fellebbviteli bíróságok ítélezési stílusának a „fennkölt” és „általános” jellege – az amit Karl Llewellyn *grand style*-nak nevezett –,⁶ úgyszintén az is, hogy a perbeszédék egyaránt és egyszerre tartalmaztak hivatkozásokat Blackstone, Cicero és Shakespeare műveire, valamint az is, hogy a tárgyalótermi szónoklatok önálló irodalmi műfajként is értékelhetőek e korszakban. Sőt, a jog és az irodalom ezen „együttállásának” háttere előtt válik láthatóvá, hogy miért tekinthettek olyan szerzők, mint például James Kent és Joseph Story nemcsak Blackstone *Kommentárjaira*,⁷ de saját és egymás jogtudományi értekezéseire is irodalmi művekként, egy olyan nemzeti literatúra keletkező korpuszának más művekkel egyenrangú darabjaiként, amelyben az irodalmi tevékenység, a különféle műfajok és az egyes alkotások egyazon módon a „tökéletes köztársaság” és Amerika kollektív identitása megteremtésének a szolgálatában álltak. Ez a törekvés olyan fokú integratív erővel bírt, hogy a „jog” és az „irodalom” kapcsolatának természetére vonatkozó *kérdést* is igen nehéz értelmesen megfogalmazni a szóban forgó időszak néhány évtizedében, lévén, hogy a kor szerzőinek szemében e két „szövegetest” írása egyszerűen nem válik el élesen egymástól, a „költő” és a „jogalkotó” szerepe egyesül az új „világi pap”-éban – a „szépség” és a „hasznosság” mércéinek a fúziója jegyében.

A jog és az irodalom összefonódásának jelensége természetesen nemcsak a korai köztársaság Amerikájára jellemző: eltérő hangsúlyokkal és megnyilvánulási formákkal ugyan, de megfigyelhető a skót felvilágosodás és preromantika vagy a német romantika kultúrájában is és véleményem szerint azt sem volna túlzás állítani, hogy szintén hasonló a helyzet a magyar reformkor esetében.⁸

A jog és az irodalom összefonódása tehát nem kizárólagosan amerikai sajátosság, s annak ellenére, hogy a társadalmi, politikai viszonyok különbségeitől, valamint az eltérő jogtörténeti fejlődéstől függően e jelenségnek mindig más és más – kultúraspecifikus – formáival találkozhatunk, a két diskurzus közötti kapcsolat számos helyen jóval szorosabbnak mutatkozik, mint ahogy azt akár napjainkban látjuk vagy akár ahogy azt feltételezzük a XIX. század első felének időszakáról. Le lehetne ugyan mindezt egyszerűsíteni azzal – és nem is teljesen alaptalanul –, hogy mind az irodal-

⁶ KARL LLEWELLYN: *The Common Law Tradition: Deciding Appeals*. Boston: Little, Brown & Co., 1960, 62–75, ill. uő.: Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are To Be Construed. *Vand. L. Rev.* 1950/3, 395.

⁷ WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England I–IV*. Chicago: University of Chicago Press, 1979. (1765–1769) Az amerikai első kiadás 1771–1772-ben jelent meg.

⁸ A kérdés vizsgálata önálló tanulmányt igényelne és érdemelne, de ha csak végigtekintünk a XIX. századi magyar irodalom történetén, s számba vesszük, hogy csak az ismertebb szerzők közül hányan folytattak jogi tanulmányokat és/vagy jogászai praxist, a gyanúnk talán megalapozott lehet. Néhány név a teljesség igénye nélkül („hosszú” XIX. századdal számolva): Kármán József, Katona József, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Eötvös József, Vas Gereben, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Ady Endre.

mi, mind a jogászi praxis esetében azok pre-professzionális periódusairól beszélünk – s ily módon egy anakronisztikussá vált jelenséget vizsgálunk –, ám ezzel megfelelkeznenék a jog és a narratívák azon alapvető összefüggéseiről, amelyeket a modern normatív jogtudomány és jogelmélet több mint egy évszázadon keresztül, egészen a „jog és irodalom” néven ismeretes kutatások jelentkezéséig homályban tartott.

Visszatérve Amerikához. A „konfiguráció” szociológiai–jogtörténeti hátterét az amerikai jogászság társadalmi státuszában bekövetkezett radikális változás, míg eszmei hátterét az amerikai felvilágosodás képezi.

II. A konfiguráció

1. A szociológiai háttér

„Az első tennivaló: öljünk meg minden törvénytudót.” – mondja William Shakespeare egyik szereplője a *VI. Henrik* című dráma negyedik felvonásában.⁹ Ha ennyire rossz nem volt is a helyzet a gyarmatokon, a shakespeare-i idézet mintegy foglalata lehet mindannak az „ősi angol ellenszenvnek”, amelyet a britek a jogászok iránt éreztek, s amelyet Daniel Boorstin véleménye szerint a telepesek magukkal vittek az Újvilágba, s több mint másfél évszázadon keresztül örökítettek tovább nemzedékről nemzedékre.¹⁰

A jogászság kifejezetten negatív megítélésében csak a XVIII. század utolsó harmada hozott változásokat, s ekkor vette kezdetét az a folyamat, amelyet a vonatkozó professzió-történeti szakirodalom leggyakrabban a „felemelkedés” (*rise, emergence*) metaforájával jellemez, amely együtt járt az „intellektuális elit” pozíciójának a kivívásával is (amellett, hogy a klérussal és a hadsereggel szemben a jogászság lett a korabeli amerikai közélet meghatározó ereje).¹¹

A forradalmi folyamat vezetői, szónokai és pamfletírói között már számos jogászt találunk, a köztársaság alapító dokumentumainak szerzői és aláírói között pedig kiugróan magas a számarányuk. Ezek a tények nemcsak a vélhetően legközvetlenebbül Blackstone-tól származó jogi tudás és terminológia mindenhová beszívárgását jelzik, valamint azt, hogy a közügyek intézése is egyre inkább jogászok kezébe kerül, hanem utalnak – Boorstin szavaival – „a jogi és minden másfajta ismeret határainak elmosódottságára” is „egy állandóan változó Amerikában”.¹² S valóban: párhuzamosan azzal, ahogy a politikai folyamatokban a jogászok vezető szerephez jutottak, a jog tanulmányozása az általános műveltség részévé is vált, függetlenül egy tényleges praxis folytatásától.

⁹ WILLIAM SHAKESPEARE: VI. Henrik (II. rész) In *Összes művei*. Budapest: Helikon Kiadó, 1992, 206. (Ford.: Németh László) (Az elhíresült „jogászellenes” idézet és a dráma elemzéséhez lásd DANIEL J. KORNSTEIN: *Kill all the Lawyers? – Shakespeare’s Legal Appeal*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1994, 22–34.)

¹⁰ Vö. DANIEL J. BOORSTIN: *The Americans: The Colonial Experience*. New York: Random House, 1958, 197. (Magyarul: *Az amerikaiak – a gyarmatosítás kora*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1991, 262 [Ford.: Magyarics Tamás])

¹¹ Vö. például ANTON-HERMAN CHROUST: *The Rise of the Legal Profession in America*. 1965, GERARD W. GAWALT: *The Promise of Power: The Emergence of the Legal Profession in Massachusetts, 1760–1840*. 1979, ill. FERGUSON i. m. 9 (*rapid rise*), valamint MILLER i. m. 109 (*amazing rise*).

¹² BOORSTIN i. m. 273..

A jog és a jogászság „felemelkedése” jelenségének további aspektusát képezte a *határvidék* meghódításáért zajló küzdelem. A jogászok szintén Nyugat felé tartottak a kontinens benépesítésének előőrseivel, s nézzük bárhol és bármilyen szinten is a formálódó helyi politikai életet, „mindenütt ott voltak”; a common law pedig egyszerre volt az integráció eszköze és az amerikai „imperializmus” fegyvere.¹³

Átvitt értelemben pedig: a jog és a jogászi módszer/gondolkodásmód a *rend* megteremtése leghatékonyabb és legvonzóbb eszközének tűnt az ismeretlen, új világban. A természeti törvény és a pozitív jog között – Blackstone által ihletetten – feltételezett harmónia gondolata táplálta azt az önbizalmat, hogy a megfelelő ember alkotta jog és a jogrend kiterjesztése révén a még „természeti állapotban” lévő nyugati területeken (is) a bizonytalan és kaotikus viszonyok helyén átlátható és kiszámítható rend valósítható meg.

S végezetül: ha nem is minden fenntartás nélkül – hisz kísértett még azoknak a vitáknak az emléke, amelyek a Forradalom előestéjén zajlottak arról a kérdéstről, hogy vajon a jogászok nem „aljas és haszonleső” tevékenységet folytatnak-e – sokan a jogászokat tekintették leginkább alkalmasnak a republikanizmus legfontosabb szószólóinak a szerepére, amennyiben kisebb fokú „önzésük” okán „megfelelőbbnek tűntek a politikai vezetésre és a pártatlan döntéshozatalra, mint a kereskedők és az üzletemberek.”¹⁴

2. Az eszmei háttér

Az eszmények szintjén az Alapító Atyák nemzedékének idejétől kezdve az 1840-es évekig eleven maradt az egyetemes műveltség és a jogászi tevékenység azon mintájának az idealizálása, amelynek keretében a jogászoknak polihistoroknak is kellett lenniük, különös tekintettel az irodalomban való jártasságra.

1829-ben Joseph Story – akkor már közel két évtizede a *Supreme Court* bírójaként, s egyben frissen kinevezett Dane professzorként – a *Harvard Law School* hallgatóinak tartott előadásában „a filozófia, a retorika, a történelem és az emberi természet tanulmányozására” bátorított, kiemelve „az antik és a modern idők irodalma teljes ismeretének” a fontosságát. Story pátosztól sem mentes fogalmazással próbálja érzékeltetni, hogy milyen megkülönböztetett jelentőséggel kell bírnia a klasszikus – és ezen belül az irodalmi – műveltségnek a jogászság számára, amennyiben ugyanis egyedül ez „teszi az elmét erősen és tartósan ragyogóvá, s ez kölcsönzi a dikciónak azt a kifinomult választékosságot és eleganciát, amely szinte észrevétlen árnyalatokkal élénkíti a gondolatokat”, hozzátéve, hogy a klasszikus tudásanyagot „nemcsak komoly értekezéseikben, de nagyszerű irodalmukban és az emberi szív festői ábrázolásaiban” is tanulmányozni kell.¹⁵

Ami pedig a polihistor-eszményt illeti: a legkiválóbbak valóban rendkívül szer-teágazó tevékenységet folytattak. Joseph Story irodalmi ambícióinak – amelyeket levelei tanúsága szerint csak súlyos belső küzdelmek árán tudott feladni a jogi pálya

¹³ LAWRENCE M. FRIEDMAN: *A History of American Law*. New York: Simon & Schuster, 1985 (1973), 110.

¹⁴ GORDON S. WOOD: *The Radicalism of the American Revolution*. New York, 1991, 254.

¹⁵ Vö. ARHUR E. SUTHERLAND: Joseph Story: 1829–1845. In *The Law at Harvard: A History of Ideas and Men, 1817–1829*. Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1967, 92–139.

kedvéért – bizonyítéka fiatalkori verseskötete és későbbi alkalmi költeményei, valamint tanulmányainak, cikkeinek állandóan visszatérő irodalmi utalásai; emellett számos nyilvános előadást tartott, kormányzattani szöveggyűjteményt állított össze, írt kilenc nagyszabású kommentárt különböző jogterületekről, mindezt párhuzamosan főbírói és harvardi kötelezettségeinek az ellátásával.¹⁶ James Kent – aktív jogászi karrierje és az amerikai jogról írott négykötetnyi értekezése mellett – terjedelmes tanulmányokat jelentetett meg az angol, a görög, a latin és a francia irodalomról, önálló kötetet Walter Scottról és egy hosszú értekezést Alexander Hamiltonról. Theophilus Parsons, Sr., a massachusettsi fellebbviteli bíróság főbírája, asztronómiai és matematikai tárgyú írásokat publikált, írt ógörög nyelvtankönyvet és közreműködött a korszak egyik legjelentősebb könyvtára, a mai napig működő *Boston Athenaeum* 1807-es megalapításában. Számtalan kötetnyi vers, színjáték, irodalmi esszé és fordítás fűződik ismert jogászok és jogtudósok nevéhez, sőt, a felsorolásban helyet kaphatnak olyan teljesítmények is, mint az első amerikai Shakespeare-összkiadás szerkesztése, zeneművek, az amerikai zászló terve vagy épp a philadelphiai Szépművészeti Akadémia létrehozása, amely utóbbi okán a „philadelphiai jogász” kifejezés a XIX. század egy részében a műveltség fogalmának szinonimájaként volt használatos.¹⁷

Mindezen tevékenységeket illetően a végső ideálnak pedig leginkább „a tanulmányoknak és a tetteknek szentelt élet – „*a life of study and a life of action*” – felhalmozott bölcsessége” tekinthető.

„Tudományt a munkás élettel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfianak törekedni kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványulva a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indulnia.”

– írja Kölcsey Ferenc 1837-ben kiadott *Parainesis*-ében,¹⁸ első pillantásra talán meglepő módon pontosan megfogalmazva azt az eszményt – s egyben dilemmát –, ami az Alapító Atyák generációjának a sajátja is volt. Az egybeesés azonban nem véletlen: mindkét esetben közös antik minták követéséről van szó.

Az amerikai köztársaság politikai vezetésének az ország jövőjére vonatkozó elgondolásait jelentős mértékben az antik köztársaságok történelmi példái ihlették, a jogász-elit számára pedig – mind tevékenységük jellegét, mind szerepfelfogásukat illetően – szintén egy antik szerző, Cicero szolgált követendő modellként.¹⁹

A felvilágosodás klasszicizmusa és a republikánus ideológia kontextusában kézenfekvőnek tűnik, hogy az amerikai jogászság példaképei az antikvitás köztársaság-

¹⁶ Vö. WILLIAM M. STORY (ed.): *Life and Letters of Joseph Story*. Freeport, New York: Books for Libraries Press, 1971. (1851), ill. ALFRED S. KONEFSKY: *Law and Culture in Antebellum Boston*. *Stan. L. Rev.* 1988/40, 1119, 1135–1145.

¹⁷ FERGUSON i. m. 68.

¹⁸ KÖLCSEY FERENC: *Parainesis* Kölcsey Kálmánhoz. In *Minden óráim – Kölcsey Ferenc válogatott művei*. Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984, 228.

¹⁹ STEPHEN BOTEIN: Cicero as Role Model for Early American Lawyers: A Case Study in Classical Influence. *Classical Journal* 1978/73, 313, 313–331. A kortárs beszámolót az összeesküvésről lásd SALLUSTIUS CRISPUS: *Catilina összeesküvése*. In Simon RÓBERT (vál.): *Lakoma – a görög–latin próza mesterei*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974, 259–299. (Ford. Kurcz Ágnes)

párti jogászai lettek, s közülük is elsősorban Marcus Tullius Cicero, aki több vonatkozásban is megtestesítette a *vivere civile* követendőnek tartott eszményét.

A korai köztársaság jogászainak ez a (neo)klasszicizmusa kötötte oly szorosan össze a jogi és az irodalmi tevékenységet, azaz a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége – közelítsük meg azt akár az irodalom, akár a jog oldaláról – a fenti eszmények gyakorlati megvalósításának a kísérletéből vezethető le. Ebben a tekintetben is Cicero szolgál az eredeti példával: az antiókhiai származású költő Aulus Licinius Archias védelmében i.e. 62-ben elmondott beszéde, a *Pro Archia* tekinthető annak a szónoklatnak, amely talán először teremtette meg a jog és a humaniorák között azt a kapcsolatot, amelynek létét eziránt fogékony jogászok és irodalmárok egyaránt állítják két évezred óta, s amelynek modern reinkarnációját találjuk meg napjaink „jog és irodalom” kutatásaiban.²⁰

Az Alapító Atyák és kortársaik magukra nézve is alkalmazhatónak tartották a *Pro Archia* megállapítását, amely szerint „e kiegyensúlyozott és önzetlen emberek [...] bizonyára, ha az erény megszerzésében és kifejlesztésében nem nyújtna segítséget az irodalom, soha annak tanulmányozására nem adták volna magukat”.²¹

A jog és az irodalom konfigurációjának jelensége szempontjából kulcsfontosságúnak tekinthetjük ezt a megjegyzést, amennyiben egyrésztől mintegy piedesztálra emeli az irodalmat és az irodalmi tevékenységet, másrészt viszont egyfajta instrumentális szerepbe is kényszeríti azt, elsődleges feladatként „az erény megszerzéséhez és kifejlesztéséhez” való hozzájárulást határozva meg. S ez a kettősség – és a benne rejlő feszültség – nyomja rá a bélyegét az amerikai felvilágosodás képviselőinek a nézeteire, és a korszak – a „Nagy Ébredés” (*Great Awakening*) és az „Amerikai Reneszánsz” (*American Renaissance*) közé eső periódus – irodalmára is.

Olyan korról van tehát szó, amelyben valamennyi amerikai értelmiségi szemében a kollektív nemzeti identitás meghatározása bizonyult a legnagyobb intellektuális kihívásnak, és olyan irodalomról, amely „rendeltetéssel” bírt –, a legáltalánosabb célkitűzés pedig irodalmárok és az önmagukra a köztársasági eszme őrzőiként és követőiként, illetve „politikai művészekként” tekintő jogászok számára egyaránt a közszolgálat volt az írott szó révén. *Azaz*: az irodalom a köztársaság szolgálatában áll, éppúgy, ahogy a jogrend is annak fennmaradását hivatott biztosítani.

A fentieknek mind a jog, mind az irodalom – a korszakban egymásba fonódó – diskurzusai tekintetében egyaránt figyelemre méltó következményei vannak.

III. Következmények és ellentmondások

Az irodalom területén jelentkező következmények maguk is sokrétűek: nem csak a művek tematikáját és formáját, a követett poétikai konvenciókat, illetve az ezekről szóló heves irodalmi vitákat illetően mutatkoznak meg, de az irodalmi élet szerveződéseként bizonyos sajátosságaiban, az egyes szerzők életpályájának alakulásában

²⁰ Vö. MICHAEL PANTAZAKOS: *Ad Humanitatem Pertinent: A Personal Reflection on the History and Purpose of the Law and Literature Movement. Cardozo Stud. L. & Literature*, 1995/7, 31.

²¹ MARCUS TULLIUS CICERO: *Archias, a költő védelmében*. In *Válogatott művei*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974, 80. (Ford.: Trencsényi-Waldapfel Imre)

valamint az utókornak a vizsgált periódus irodalmának esztétikai kvalitásaira vonatkozó értékelésében is tetten érhetők.

„Új aranykort zengjen a múzsa most:/ Hogy új hon s művészet mint született!/ Eposz illeti meg a jót s nagyot,/ A bölcs főket és nemes szíveket!” – jövendölte az ifjú Amerika számára a filozófus George Berkeley püspök még 1726-ban, s ez volt a prófécia, amelyet a forradalmi nemzedék irodalma beteljesíteni próbált.²² A korábbi XVIII. századi amerikai irodalom túlnyomórészt azonban messze elmaradt attól, hogy valóra váltsa Berkeley jóslatát, amennyiben jobbra kimerült a klasszicizmus szellemében fogant brit minták utánzásában. Az önállótlanúság felszámolása és egy legalább tematikájában sajátosan amerikai irodalom létrehozásának a kísérlete csak az Angliától való politikai függetlenedés gondolatának terjedésével és szándékának erősödésével párhuzamosan vette kezdetét. Bár e kísérlet sikerét illetően az amerikai irodalomkritika a mai napig komoly fenntartásokkal bír, annyi bizonyos, hogy az új köztársaság irodalma felé vezető utat előkészítő irodalmárok nem csak arról voltak meggyőződve, hogy „a művészetek és a politika, a tudomány és a szabadság egyetlen revelációként ható egységet alkot”, hanem arról is, hogy a szabadság kivívásával együtt a művészetek terén is egy „új aranykor” köszönt az Újvilágra.

S ha nem egészen alaptalanul mondhatja is az utókor irodalomtörténeti értékelése, hogy az „amerikai felvilágosodás” szépirodalmi terméséből – néhány kötelező antológia-darabbá nemesedett alkotástól eltekintve – kevés az igazán maradandó mű, tematikájában mindenképp itt jelentkezik először az a megéneklendő tárgy – a nemzet születése –, amely különböző formákat öltve oly fontossá válik ettől a pillanattól kezdve, s az első mozzanatnak tekinthető Amerika öndefiniálási kísérleteinek véget nem érő sorában.

„Új időknek új dalai” – amelyekre valójában Walt Whitman költészetéig, illetve igazából annak posztthumusz elismeréséig kell majd várni – azonban még régi formák keretei közé szorulnak. A megkésve és lassan kialakuló drámairodalmat, ami a szépirodával közös sorsban osztozva 1820 előtt eleve másodrangú szerephez jut a költészet mögött, leginkább a Jakab-kori angol dráma mintái uralják. A regényirodalom terén a formájában is valóban újat hozó próza megjelenése James Fenimore Cooper fellépéséig, a sajátosan amerikai „románc” megszületéséig várat magára. A költészetben pedig egyértelműen az epikus műfajok elsőbbsége és a klasszicizáló versformák dominanciája figyelhető meg.

Ez a helyzet természetesen számos tényező együttes hatásának eredményeként állt elő, de létezik a korabeli amerikai irodalom jellegére magyarázattal szolgáló olyan ok, amely témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Nevezetesen: túl azon, hogy a prózaírásra, a drámára és a költészetre úgy tekintettek, mint amelyek közös kontinuumot képeznek a filozófiával, a történetírással és egyéb „tudós diskurzusokkal” – köztük a jogtudománnyal –, s amelyek mind egy igen tág értelemben definiált „irodalom” (*letters*) különböző „műfajainak” számítottak, a korszak belletrisztii-

²² GEORGE BERKELEY: On the Prospect of Planting Arts and Learning in America. In LOUIS UNTERMEYER (ed.): *A Treasury of Great Poems*. New York: Simon and Schuster, MCMLV, 527–528. A magyar fordítást – Rakovszky Zsuzsa tollából – idézi RICHARD RULAND – MALCOLM BRADBURY: *Az amerikai irodalom története – a puritanizmustól a posztmodernizmusig*. Budapest: Corvina, 1997, 80. (Ford.: Péter Ágnes)

kai szövegeinek javarészeben egy olyan „*jogi esztétika*” működése figyelhető meg, amelynek központi gondolata és vezérelve a *rend* megteremtésére való törekvés volt. Ahogy Robert Ferguson is rámutat: ebben a korszakban „[a] *kreativitás valójában a rendteremtés képességét jelentette* a megzabolázhatatlan anyag felett.”²³ A XVIII. század végének és a XIX. század első évtizedeinek túlnyomórészt jogvégeztet irodalmárai szemében pedig ezt a kreativitást testesítette meg a jog és annak – mindenekelőtt Blackstone *Kommentárjai* formájában megismert – tudománya, és a mintát innen kölcsönözve hozták létre azt az irodalmat, amely a nagyszabású vállalkozásnak, az amerikai *nomos* építésének egyenrangú részeseként alapvetően a klasszicizmus szabálykövető esztétikájához igazodott, szemben a kortárs európai romantikának az univerzális eszmékből való kiábrándultságával, ráció elleni lázadásával és a szubjektum – „*a belső világ feltérképezése*” – felé fordulásával s mindennek a poétikai következményeivel.

Azaz: az Újvilág megteremtésének, a nagyobb részében még ismeretlen kontinens szimbolikus megragadásának és materiális meghódításának a kísérletében az „uralhatatlan” uralásának vágya, a rend, az átlátható és kiszámítható viszonyok kialakításának igénye és létszükséglete a jogász-írókon keresztül közvetlen kapcsolatot teremtett a jog, a jogász szemléletmód, a „*törvények és nem emberek*” uralmának gondolata és a korai köztársaság neoklasszikus irodalma között.

Ugyanakkor: az összképet tekintve a jogász és az irodalmi célkitűzések egyezésének, illetve a jogi és az irodalmi esztétika egymást átfedésének jelensége része lehet ugyan a korabeli irodalom sajátosságaira vonatkozó magyarázatnak, ám mindazon dilemmáknak a feloldását, amelyek e periódus irodalmárait nyomasztották, még akkor sem könnyítette volna meg, ha létezett volna egy olyan kortárs „egységes amerikai esztétika”, amely határozottan és normatív igénnyel rögzítette volna a fentieket. Sőt, talán azt sem túlzás megállapítani, hogy részben éppen ez, a jognak és az irodalomnak a rend gondolatában összetalálkozó esztétikája felelős a problémáért. Magában hordozta ugyanis ez a kapcsolat azt az ellentmondást, ami a Forradalom után nemegyszer élénk irodalmi viták formájában kirobbanó feszültségekhez vezetett. A feszültségek legfőbb forrását többen abban látják, hogy a köztársaság irodalma kettős követelménynek kellett volna egyszerre megfeleljen: egyik oldalról legyen eredeti, független, sajátosan amerikai és tükrözze az „új, republikánus szellemet”, másfelől viszont ápolja a még csak ígéretként létező amerikai művészettel szemben kényszerűen magasabb rendűnek tekintett európai kulturális hagyományokat, és „abból táplálkozzék”.²⁴ Nyilvánvalóan nem alaptalan a feltevés, a hangsúlyok azonban helyezhetőek máshová is.

²³ FERGUSON i. m. 33. (kiemelés tőlem – N. T.) Ezen esztétika megnyilvánulásának legtisztább példáját Ferguson Thomas Jefferson *Notes on the State of Virginia* című, 1787-ben Londonban megjelent művében látja, amelyről *mint irodalmi szövegről* az irodalomtörténet-írás épp Ferguson újszerű értelmezéséig nemigen látszott tudomást venni.

²⁴ Ide értve természetesen a kortárs európai kultúra termékeit is. Henry Adams jegyzi meg egy 1796-os képviselőházi vita kapcsán (melynek egy pontján elhangzott egy olyan kijelentés, amely szerint az amerikai nemzet a „legsabadabb és a legfelvilágosultabb a világon”), hogy mennyire szerencsétlen volt egy efféle megállapítás akkor, amikor a korabeli Európa éppen „a zsenialitás vulkánkitörését élte”. „Goethe és Schiller, Mozart és Haydn, Kant és Fichte, Cavendish és Herschel törte az utat Walter Scott, Wordsworth és Shelley, Heine és Balzac, Beethoven és Hegel, Oersted és Cuvier, több tucatnyi nagy fizikus, biológus, kémikus, matematikus, filozófus és történész számára. Turner akkoriban festette legkorábbi tájképeit, Watt ekkor fejezte be legutolsó gőzgépjét, Napóleon a francia hadak, Nelson az angol

Az európai irodalom klasszikus hagyományainak ápolása ugyanis *önmagában* a republikánus gondolat megfogalmazásával és terjesztésével tökéletesen összhangba hozható, amint azt a kor jogász-irodalmi elitjének tagjai vallották és írásaikban demonstrálták is. Véleményem szerint sokkal inkább valahol az „új” és a „rend” fogalmainak asszociációs terében keresendő azoknak a problémáknak a forrása, amelyeket egy fontosabb összeférhetetlenség fel nem ismerése eredményezett, nevezetesen annak a belátásnak a hiánya, hogy egy új földrész, egy új köztársaság új tapasztalatainak irodalmi rögzítésére a régi *formák* nem alkalmasak, hogy a prérík megénekléséhez éppúgy nem illenek az antik strófák, mint ahogy a határvidék meghódításának történetéhez az elbeszélő költemények.

Mindezek alapján akár a korszak jogász-irodalmárai szemére is vethetnénk, hogy a „rendteremtés képességében” megnyilvánuló kreativitásuk és az általuk propagált neoklasszicista esztétika jelentős mértékben késleltette az igazán világirodalmi rangú amerikai belletrisztika megszületését. Ezzel azonban mindenek előtt arról feledkeznénk meg, hogy jogászok nélkül talán semmilyen irodalmi élet nem létezett volna az új köztársaságban.

Az irodalmi szintér főszereplőinek ugyanis kétségkívül a *Bench és a Bar* tagjait tekinthetjük. Már a gyarmati idők irodalmának alakításából kivették a részüket, amennyiben a korszak amerikai szerzői nem voltak hivatásos írók – s a speciális irodalmi réteg hiánya még a XIX. század elején is megfigyelhető –, hanem „egyháziak, orvosok, nyomdászok, jogászok és farmerek voltak”.²⁵ A jogászság XVIII. század végén bekövetkező „felemelkedésével” párhuzamosan pedig mindenképp az irodalmi élet elsőszámú ágenseivé léptek elő, több vonatkozásban is. Nemcsak az Újvilág első valóban számon tartott regényeinek, drámáinak, lírai műveinek és teoretikus igényű értekezéseinek a megalkotása fűződik a nevükhöz, de irodalomkritikát is publikáló újságírókként, a nevesebb folyóiratok javarészáének szerkesztőiként és előfizetőiként, s nem egyszer mecénásaiként, irodalmi társaságok és könyvtárak alapítóiként és tagjaiként valamint ízlést formáló befogadó-közönségként is döntő befolyást gyakoroltak a korszak literatúrájára. Sőt, azt az irodalomtörténet-írás által szinte teljes egészében negligált tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a folyamatosan az „igazságszolgáltatási körútjaik” járására kényszerülő „utazó” jogászok – bírók és ügyvédek egyaránt – voltak az iskolázott amerikaiak között az egyedüliek, akik ily módon rendszeres kapcsolatban állhattak egymással, és e „társasági élet” keretében többek között irodalmi kérdésekről szóló eszmecsereit is folytathattak és az Amerikában mindig is népszerű felolvasásokat tarthattak.

Az érem másik oldalán azonban sötétebb kép rajzolódik ki: a jogászi és az irodalmi ambíciók összeegyeztetése gyakran megoldhatatlan feladatnak bizonyult a kor-

flotta vezére lett, özönlöttek a kutatók, a reformerek, a tudósok, a filozófusok, s a felvilágosodás hatása még az egyetemes háború közepén is olyan energiával működött, amelyet addig nem látott a világ.” HENRY ADAMS: *Thomas Jefferson első elnöksége*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986, 129. S bár Adams – aki nem másnak, mint John Adamsnek a dédunokája – talán túl szigorúan ítéli meg a XIX. század végén az egy évszázaddal korábbi Amerika intellektuális teljesítményeit, szavai kellően érzékletesek ahhoz, hogy felidézhetővé tegyék, mekkora kihívást jelenthetett az amerikai psziché számára az európai kultúrához való viszony meghatározása.

²⁵ BOORSTIN i. m. 412.

szak jogász-írói számára, és ennek feszültsége nem csak személyes életútjukra, de irodalmi életművükre nézve is megkerülhetetlen következményekkel járt. Ezt fejezik ki a *Knickerbocker* néven ismert New York-i költői csoportosulás tagja, Fritz-Greene Halleck ironikus verssorai is a művészi és más – „*hasznos*” – tevékenységformák viszonyát illetően: „Mirtuszok árnyán nem időzhetek/ veled, szép kedvesem,/ jelenleg a pamutiparban ténykedek,/ és cukorral kereskedem”.²⁶ A helyzet azonban valójában ennél komolyabb volt.

A cicerói gondolat – a „gyakorlati élet” elsőbbsége a „tanulmányokkal” szemben –, a köz érdekét mindenkor a magánérdek elé helyező, a személyes vágyak feladását morálisan kötelezőnek tekintő republikánus elv nem csak az eszmények szintjén állította a művészi-irodalmi tevékenységet a köztársaság szolgálatába, de a hétköznapi életvezetést illetően is azt az elvárást tartalmazta, hogy a köztársaság erényes polgára tekintse művészi-irodalmi ambícióit másodlagosnak bármilyen, a közösség életét „kézzelfoghatóbb” módon segítő cselekvéshez képest, legyen annak terepe akár a jog, a „pamutipar” vagy a kereskedelem.

Annak is tekintették – és az írói tevékenység folytatásának igazolása sem volt más, mint hogy az a nemzetet szolgálja és jelentős szerepe lehet az amerikai nép republikánus értékekre nevelésében –, ám akár meggyőződésből, akár kényszerűségből tettek így, minden esetben rendkívül nehéz döntésekre kényszerítette a kor szerzőit a különféle tevékenységformák közötti egyensúly megtalálására irányuló törekvés. Egyaránt nehéz volt mindazok helyzete, akik esetlegesen eltérő személyes preferenciáik ellenére végül is kitarítottak „tanult mesterségük” mellett, azaz fogva tartotta őket az a – Ferguson kifejezésével – „szakmai szorongás” (*vocational anxiety*), amely a republikánus társadalomban a gyakorlati jellegű, „produktív” hivatás feladásához kapcsolódott volna, és azoké is, akik a „jog és irodalom konfigurációjának” kötelékeit eltérve elhagyták a jogászai pályát, hogy kizárólag az írásra fordíthassák energiáikat, amennyiben szembe kellett nézniük azzal az előítélettel, hogy csak „művelt naplopók” (*learned Idler*), ahogy John Adams jellemezte azokat, akik eretnek módon a „cselekvő élet” helyett egyedül a „tanulmányokra” irányították figyelmüket.²⁷

A fentiek kettős következménnyel jártak. Túl azon a meglátáson, hogy a korai köztársaság irodalmát legjobban a jog és az irodalom konfigurációja jelenségének a kontextusában érthetjük meg, több értékelésnek is alapvető tézise, hogy némileg paradox módon épp a konfiguráció kötelékeiből való szabadulás kísérlete s az azt követő feszültség eredményezte a kor leginkább maradandó irodalmi alkotásait; tehát nem azok tollából származtak a legjobb művek, akik e keretek közé szorították írásművészetüket, hanem azoktól, akik gyakran nem kevés személyes kockázatot vállalva szembeszegültek az elvárásokkal.

A másik következmény sokkal inkább negatív tartalmú, és a konfiguráció árnyoldalára mutat rá. Mivel számos szerző a republikánus értékrendnek megfelelően az irodalmi dicsőséget másodrangúnak tekintette a polgári élet kötelezettségeinek teljesítéséhez képest, s ennek megfelelően az irodalmi tevékenységet „szabad órák alkalmi időtöltéseként” művelte, ez egyben kifogásként és mentségként is szolgált műveik

²⁶ Idézi RULAND – BRADBURY i. m. 84.

²⁷ Vö. John Adams levele Thomas Jeffersonnak (1814. aug. 14.). FERGUSON i. m. 91.

hiányosságaira, röviden: arra, hogy „ne írjanak elég jól”, és beérjék kevesebbel, mint amire estlegesen tehetségükből futotta volna.

Még akkor is így van ez, ha látnunk kell, hogy az utókor hosszú időn keresztül méltánytalanul alulértékelt e szerzők írói teljesítményét. A megítélést egészen a legutóbbi időkig Ralph Waldo Emersonnak az a talán túlságosan is sokat idézett – mert *bon mot*-nak tökéletes – megjegyzése határozta meg, amely szerint „1790 és 1820 között ebben az államban nem született egyetlen valamirevaló könyv, egyetlen szónoklat, társalgás vagy gondolat sem”.²⁸ A világirodalom története mindig is számtalan példával szolgált arra, hogy az irodalmi nagyság felismerése gyakran milyen sokat várat magára, s az irodalomtörténeti értékelés tekintetében különösen nehéz helyzetbe kerültek az amerikai felvilágosodás szerzői, amennyiben az „amerikai reneszánsz” óriásainak árnyékából szinte lehetetlennek bizonyult kilépniük.

Nem szabad azonban megfélemlenünk arról, hogy remekművek nemigen keletkeznek előzmények nélkül, s mint azt Richard Ruland és Malcolm Bradbury is megállapítják az „amerikai reneszánsz” irodalmával kapcsolatban: annak művei „nem a semmiből termettek elő, még ha ezek az írók gyakran hangoztatták is elszigeteltségüket, hanem egy virágzó irodalmi kultúrának a termékei, amely, végső soron, az Alapító Atyák reményeinek és kételyeinek a gyümölcse.”²⁹

Ennek a kultúrának pedig három nemzedéken át jogászok voltak a meghatározó szereplői, s ebből a tényből kiindulva a korszak irodalmának értelmezését és értékelését illetően három dologra érdemes összefoglalóan felhívni a figyelmet.

V. Konklúzió

1) A XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első negyven éve amerikai irodalmának értelmezéséhez – és újraértékeléséhez – a jog és az irodalom konfigurációjának a jelensége tekinthető a legkézenfekvőbb keretnek, még ha nyilvánvaló is, hogy az érintett műveknek nem az ebből a nézőpontból megfogalmazódó olvasatai lesznek az egyedül érvényesek.

2) Az ily módon újraíródó kánon sokkal teljesebbé válik a korábbiakhoz képest, és látható lesz az amerikai irodalom történetében a folytonosságnak az a mozzanata, amelyről az eddig dominánsnak tekinthető irodalomtörténeti *elbeszélés* úgy tűnt, nem akar tudomást venni. (S még azzal együtt is védhető ez a megállapítás, ha az új értelmezések nyomán sem bukkanhatunk olyan életművekre, amelyeket teljes egészében és kirívóan igazságtalanul negligált volna az utókor recepciója.)

²⁸ Az idézet eredeti forrása EDWARD WALDO EMERSON – WALDO EMERSON FORBES (eds.): *Journals of Ralph Waldo Emerson. I–X*. Boston: Houghton Mifflin, 1909–1914, 8. köt. 339. Emerson kijelentéséhez hozzátartozik, hogy azt elsősorban unitárius lelkész édesapjára gondolva fogalmazta meg, s különösen ezt tekintetbe véve lehet érvelni amellelt, hogy ítéletét túl komolyan vették, ami végül ahhoz az értékeléshez vezetett a periódussal kapcsolatban, amit Lewis Simpson „Új Anglia intellektuális botlása” mítoszának nevezett. Vö. KONEFSKY i. m. 1127, ill. uo. 28. sz. jegyzet.

²⁹ RULAND – BRADBURY i. m. 111.

3) Ez utóbbi feltevés következményeként pedig annak a kijelentésnek is belátható az igazságtartalma, amely szerint „a nagy összegző hősköltemény [...] nem is versben lett megfogalmazva: az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozat formájában született meg”, illetve „[e]zeknek a lelkesítő időknek a költészete és elbeszélése Thomas Paine pamfletjeiben, a Nyilatkozat és az Alkotmány nyelvének ünnepélyes ritmusában és a később *Föderalista írások* című gyűjteményben³⁰ kiadott rendkívül érdekes levélsorozatban keresendő”.³¹

S végül mindezek alapján: nem kevésbé állja meg a helyét az az értékelés sem, amelynek értelmében „maga Amerika volt a jogász könyve; s a hatékony közreműködés ennek lapjain: a szerzőség egy formája”.³²

³⁰ Magyarul: ALEXANDER HAMILTON – JAMES MADISON – JOHN JAY: *A föderalista – értekezések az amerikai alkotmányról*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998.

³¹ RULAND – BRADBURY i. m. 63, ill. 67.

³² FERGUSON i. m. 89.

